

К. М. Куев

„Quo vadis“ и историческите романи на Хенрик Сенкевич

Хенрик Сенкевич (1846–1916) е най-популярният полски белетрист. В края на XIX и началото на XX век той е увенчан със световна слава и творчеството му се сочи като образец на художествено майсторство при разработката на историческа тематика. На първо място тук заслугата се пада на романа „Quo vadis“, преведен на много езици и проникнал до всички кътчета на света. Но преди да обърне поглед към историята, Сенкевич пише разкази и повести из съвременния нему полски живот („Хуморески от папката на Ворошило“, 1872 г.; „Скици с въглен“, 1877 г.; „Янко музикантът“, 1879 г.; „За хляб“, 1882 г. и др.), някои от които и днес си остават класически примери на белетристичното изкуство. В началото на 80-те години на миналия век авторът идва до заключението, че със своите дребни прояви и с липсата на по-възвишени идеали действителността в тогавашна Полша не е подходяща за творческо пресъздаване; такива произведения не носят полза на поробената родина. А както знаем, принципът за обществената ценност на художественото произведение, на категорията „полза“, съчетан с естетическата ценностна категориите „красота“, „правда“ и „добро“, е ръководен принцип на писателя през целия му творчески път. В писмо от 1880 г. до един свой приятел Сенкевич пише: „Почувствах отвращение към разказа, към героите-лилипути и към сантименталността на тънко звучащата квинта, към своите и чуждите творби от този род, та си рекох: iam satis. Ще опитам на друга нота. Там, в миналото, всичко е така ясно и величаво в противовес на бедността на днешния живот.“ Когато пък датският литературен историк и критик Георг Брандес посещава Варшава и около въпроса за знаменития исторически роман като художествено произведение се повежда оживен спор, Сенкевич мотивира своя преход от една тематика към друга по следния начин: „Не е ли по-добре и по-разумно, вместо да се рисува днешното състояние на умовете и хората, днешната им ограниченост, противоречието между тях, безсилието и лутанията им, да се покаже на нашето общество, че е имало още по-лоши моменти, по-страшни и по-отчайващи, и въпреки това спасението и възраждането пак е идвало. Първото може да обезнадежди и да отчае до крайност, а второто дава сили, влива надежда и разпалва желанието за живот.“

Разбира се, към всичко това трябва да се прибавят и други обстоятелства, които значително улесняват този преход: от една страна, историческото образование на Сенкевич, от друга, семейната среда, в която по традиция е имало военни, в която спомените за миналото на Полша са добре запазени и отношението към големите исторически събития е

живо, и, от трета, вътрешното влечение на автора към историята. „С любов чета исторически книги, хроники, мемоари и пътеписи“ – казва Сенкевич в статията си „За моето творчество“. Най-сетне не е без значение в случая и общият интерес през XIX в. към историята, към близкото или далечното минало. „Нашият век – пише Белински – преимуществено е исторически век. Историческото съзерцание могъщо и неотразимо е проникнало във всички сфери на съвременното съзнание. Историята сега става сякаш основа и единствено условие за всяко живо знание: без нея са невъзможни постиженията нито на изкуството, нито на философията.“ Затова историческата тематика широко нахлува в различните сфери на изкуството – литература, музика, живопис.

И наистина, Хенрик Сенкевич не се излъгва в надеждите си да помогне на поробената родина, да подкрепи сърцата на обезверените поляци. Появата на всеки негов исторически роман се превръща в събитие за полската литература и култура, за полския читател. Само отделни литературни историци и критици (Ст. Бжозовски, В. Фелдман и др.) не споделят този възторг. Вацлав Налковски например се оплаква, че години наред не може да намери издател или редактор на вестник, която да помести нещо против Сенкевич. Почти всички отрицания остават глас в пустиня. Възхищението обхваща всички слоеве на полското общество. Малко художествени творби в полската литература са докоснали така силно патриотичната струна на полската душа и са оказали такова огромно влияние върху националното осъзнаване на поляка, както Сенкевичевите исторически романи. Чрез тях той издига полската белетристика на равнището на национален епос, от който лъха, в противовес на останалата литература от епохата, бодър тон и вяра в по-щастливо бъдеще. Те са отрицание на тогавашния песимизъм и на апатията към национално-освободителните борби. Достатъчно е да се споменат само няколко случая, за да се види какъв широк отглас намират тези романи сред полската общественост. За романа „С огън и меч“ Владислав Реймонт пише: „Започнах да чета. Трилогията познавах от малкото подлистници, четени случайно по разни кафенета в Полша. Започнах със «С огън и меч». Искях при разрязването на книгата да хвърля тук-там поглед, но още първите страници ме плениха със своя чар. Четох с неописуем интерес. Пред мен се откриваха нови светове... Щастие обхващаше сърцето ми. Най-после дойде и момент, когато изпаднах в забрава, изгубих съзнание и не знаех действително къде съм. Пренесох се в ония времена, векове назад, сред неустрашимото рицарство... Свърших книгата, главата ми се замая и трябва да не съм бил с ясно съзнание, тъй

като не можех да разбера кой ден е минал и коя нощ наднича през прозореца със светлите си звезди... Какво ме интересува службата! Какво ме интересуват началникът и всичките железници на света! Нека пропаднат, само да можех да чета по-нататък, само да можех да се пренеса сред ония чаровни видения, само да можех да изживея оня велик, могъщ и героичен живот..." И нищо чудно, че и Реймонт, под влияние на Сенкевич, започва да пише исторически романи.

При разработката на историческа тематика Хенрик Сенкевич не се ограничава само в рамките на полската история. Запознат добре с античния свят, той замисля да напише произведение за епохата на Перикъл, но при условие, че ще прекара известно време в Атина, за да долови по-добре духа на епохата и да се запознае непосредствено с топографията. Обаче до никакви конкретни резултати в това отношение не се идва. Няма съмнение, гръцкият свят си остава по-чужд за полския писател в сравнение с римския. Затова и погледът му се насочва главно към Рим. Прочел романа на Крашевски „Рим по времето на Нерон“ (1866 г.), посетил няколко пъти Вечния град и запознал се непосредствено с паметниците му, Сенкевич се обръща към Нероновата епоха (37–68 г.), толкова характерна за римската история, за сблъскването на езичеството с християнството, за борбата между старото и новото. Това е епоха, която дава възможност на писателя да изразя някои важни свои мисли и идеи, тя не един път привлича вниманието на хората на изкуството, не един път е предмет на художествено пресъздаване: на Сенека се приписва трагедията „Октавия“; във френската и италианската литература са познати повече от 100 драми за Нерон; Ал. Дюма пише „Акте“ (1839 г.); полският художник Хенрик Шемирадски рисува няколко картини със сюжет от тази епоха („Римска оргия“, 1872 г.; „Входът към катакомбите“, 1874 г. „Факлите на Нерон“, 1876 г. и др.) т.н.

Разбира се, тази литературна обстановка улеснява работата на Сенкевич, защото буди чувства, поражда асоциации, предлага образи, но не тя решава генезиса на романа „Quo vadis“, не тя осигурява неговия огромен успех. Никой от споменатите автори не е успял да нарисува такава широка и потресаваща картина на Нероновата епоха както Сенкевич. В това има нещо специфично сенкевическо: огромно платно, на което е изобразена цяла епоха с нейните типични особености, високо художествено виждане на нещата, пластика, типове, класическо съчетание на историческата действителност с творческата измислица. В писмото си до френския публицист А. Галдемар от 1901 г. Сенкевич пише за генезиса на романа следното: „Години наред имах навик, преди да заспя, да се

зачитам в старата римска история. Това правех не само поради любов към историята, от, която винаги съм се интересува, но и с оглед на латинския език, който не исках да забравя. Този навик ми позволи да чета латинските прозаисти и поети без каквито и да било трудности, а същевременно пробуди в мен любов към античния свят.

Най-силно ме привличаше като историк Тацит. Когато четях «Летописи», често се изкушавах от мисълта да противопоставя в художествена творба тези два свята, единият от които е управляваща сила и всесилна административна машина, а вторият представлява изключително духовна сила. Като поляк тази мисъл ме привличаше със своята идея за победата на духа над материалната сила; като художник увличаше ме с великолепните форми, в които умее да се облича античният свят.

Преди седем години, по време на последното ми пребиваване в Рим, разгледах града и околностите с Тацит в ръка. Смело мога да кажа, че самата мисъл у мене вече е била узряла; оставаше само да се намери изходният пункт. Параклисът «Quo vadis», изгледът на базиликата «Св. Петър», Албанските планини, Tre fontane извършиха останалото. Като се върнах във Варшава, започнах исторически проучвания, които ми вдъхнаха още по-силна любов към замисленото дело... Всичко, което Ви пиша, е твърде кратко и сухо, тъй като към тези мотиви могат да се прибавят и много други – моите лични чувства, скитанията из катакомбите, прекрасният пейзаж, който заобикаля Вечния град...“

Не маловажна роля в дадения случай играят и натрапващите се на вниманието на писателя аналогии между някои прояви на съвременния нему живот и Нероновата епоха. Така например по време на пребиваването си в Испания той наблюдава в цирка борба с бикове, която му припомня някогашните гладиаторски борби; нощният живот на богатото парижко буржоазно-аристократическо общество му припомня разюздания живот на висшите римски кръгове по времето на Нерон („Писма на Литвос от Парижката изложба“); „американският Херкулес“ Орсо припомня на писателя ранните християнски времена и служи за прототип на Урс („Орсо“) и др. Така постепенното натрупване на картини, образи, асоциации, чувства, впечатления и мисли, придобити от книгите и личните наблюдения, отвежда писателя към онази епоха, когато контрастът между старото и новото е достигнал своя връх, когато и хората, и боговете от езическия свят беснеят, когато своеволията и капризите на императора са взели чудовищни размери, когато никой не е сигурен нито минута за своя живот и смъртта се явява като единствено спасение, когато деморализацията на ръководните среди е проникнала до мозъка на

костите. Достатъчно е да се прочетат страниците, посветени на устрояването от Тигелин пир на Агриповото езеро, за да се види и да се почувствува онази морална бездна, в която е паднал езическият свят.

Черните петна на тази картина са толкова мрачни и отвращаващи според историческите документи, че бихме очаквали произведение с пессимистичен завършек, ако не беше вярата на писателя в крайната победа на правдата, на доброто, на хуманността, ако не беше забелязал зараждащите се в недрата на това „адско царство на злото и несправедливостта“ нови сили, нови идеи, които са пълно отрицание на старите и на които собствено принадлежи бъдещето. Оттук произлиза и конфликтът между тези два свята, който определя физиономията на епохата и който вещае гибел на старото и победа на новото; оттук и онази величава историческа драма, която оставя незаличими следи в съзнанието на целия цивилизован свят. И в тази гигантска битка победител излиза не грубото насилие, не физическата сила, а зараждащата се нова цивилизация; тук побеждават новите идеи. В тази гигантска битка между насилието и човечността побеждава оная, която застава начело на масовото движение, който проповядва бъдещото спасение от робството и мизерията, който обещава на хилядите и милионите унижени и онеправдани сигурност и подслон. Тук побеждава светът на Галилеянина, чиито представители в романа са апостол Петър и неговите помощници, защото той носи нещо ново и иска обновяване на живота, защото той идва на историческата сцена в момент, когато античният свят е към своя залез. А признаците за приближаването на този залез са вече налице. Макар Рим все още да е властелин на света, макар да е увенчан с победи, макар под неговото оръжие и могъщество да пъшкат много народи, макар към него да се отправят от всички краища на империята различни блага, сянката на смъртта вече е паднала върху него; залезът му е започнал, гибелта му е неизбежна; бацилът на разложението върши своето. Идеята за отмирането на стария свят тук е внушена и чрез гибелта на Нерон, типичен представител на римската робовладелческа аристокрация, и чрез смъртта Петроний, типичен представител на естетстващ римлянин, и чрез образите на закоравелите езичници Виниций и Хилон, които при определени условия минават на страната на християнството, и чрез победата на Урс, и чрез съдбата и делата на редица други по-второстепенни лица, носители на една или друга отрицателна проява; суеверие, чревоугодничество, пресищане от живота, ласкателство, разврат и т.н.

Но както и в другите си исторически романи, така и в „Quo vadis“ Сенкевич преплита историческите събития с личните преживявания на

героите – любовните отношения между Лигия и Виниций. Сблъскването между езическата любов и християнската върви в романа паралелно със сблъскването на двата свята – на поробителя и на роба. Макар Лигия на пръв поглед да не е централна фигура в романа, фактически тя стои в центъра на интригите и на нея е отредена важна роля. Тя е обект на внимание от страна и на двата свята. Заради нея именно бавно и постепенно езическите представи в съзнанието на Виниций биват изместени от християнските. Така че мисълта за закономерната победа на новите идеи над грубия деспотизъм авторът внушава и чрез благополучната развързка на любовните отношения между християнката Лигия и езичника Виниций.

При изобразяването на двата свята – езическия и християнския – на автора повече се е удал отмиращият, слизащият вече от историческата сцена. И образите тук са по-конкретно обрисувани, и картините са по-релефни, и страстите са по-ясно изразени. Целият този свят е разкрит така не за да бъде утвърден, а за да се отрече напълно, за да бъде произнесена върху него строга присъда. Не само отделните картини и образи от този свят, но и най-малките подробности внушават отвращение и погнуса, възмущение и гняв. Всяка дума тук има и логическа, и емоционална сила. Трябва да се подчертае, че каквито и оргия и деморализиращи сцени да рисува, авторът спазва точна мярка в мисълта и израза, определена „от разума и вкуса“, „Литературата – пише Сенкевич – не може да си служи с такива изрази, от които се срамуват даже и простите хора помежду си. Обективната действителност, доколкото става въпрос за престъпници, за паднали, за бедняци, може да се постигне по друг начин – чрез предаване на тяхното душевно състояние, на техните мисли и дела, най-сетне чрез напрежението на техния говор, но не и чрез буквалното цитиране на техните проклетия и цинизми. Така че в избора на образите, както и в избора на изразите, има известна мярка, която се определя от разума и добрия вкус.“ („Писма за Зола“) Затова именно Сенкевич никога не изпада в цинизъм и порнография, макар темата в много случаи да дава възможност за груб натурализъм от рода на Мопасановия или тоя на Зола. Макар християнският свят да е обрисуван в романа по-слабо, той играе много важна роля: той именно е съпротивляващата се сила срещу деспотизма; той е носител на непоколебимата вяра в победата на доброто и справедливостта над злото; той именно не може да се помири с делата на робовладелческата аристокрация и неограничения монархизъм. Християнският свят в оня момент, по думите на Енгелс, е онази сила, която въпреки всички жестокости неудържимо върви напред

и нанася морални удари върху езичеството. И колкото повече се засилват преследванията от страна на управляващите кръгове, толкова посилна става вярата на християните в неизбежната гибел на старото. Казано с други думи, новата религия в оня момент играе революционизираща роля.

Ето такъв именно момент – отмиране на старото и раждане на новото и борбата между тях – Хенрик Сенкевич е доловил в Нероновата епоха и го е изобразил в романа си „Quo vadis“ със средствата на повествователното изкуство, и то така правдиво исторически в психологически, както никой друг. В писмото си до Я. Янчевски от 1895 г. той изрично подчертава, че при написването на това произведение усилията му са били насочени към създаване на „правда и впечатление за реалност“. Справедливостта изисква да се отбележи, че в това отношение Сенкевич действително е постигнал целта си. Учените не един път сочат романс като средство за научаване на Нероновата епоха.

Нарисуваната от Сенкевич картина на сблъскването на двата свята прави впечатление преди всичко със своята всеобхватност и детайли. Тук са помазани не само главните механизми на управляващата административна машина на робовладелческия Рим, но и нейните бурмички; показана е нейната сила, но същевременно и нейната слабост. Това е епоха на дълбок кризис на античните порядки, предизвикан от вътрешни противоречия. Този свят е потънал в престъпления, които, по думите на Крисп, „зоват за отмъщение“. Но на епохата е погледнато, както се каза, от морални позиции. Затова и образите са изградени в светлината на техните морални черти. В съзнанието на читателя те остават като морални типове: Нерон е тип на покварен до дъното на душата си неограничен монарх от епохата на упадък на римската робовладелческа аристокрация; Петроний – на изтънчен естет; Помпония Грецина – на съпружеска вяроност; Крисп – на проповедник от времето на ранното християнство; Тигелин – на угодник, на лакей, който в стремежа си да получи благоволенieto на владетеля и да се издигне е готов на всякакви престъпления, и т.н. Всеки един от тези образи се явява пред читателя със своите типични морални черти. Всеки се разкрива пред очите ни посредством делата си, посредством постъпките си. И всичко това е изобразено напълно в духа на епохата, съгласно с историческата правда. Това са литературни образи, наистина изградени с голямо художествено майсторство.

Когато оценяваме значението на романа „Quo vadis“, трябва да се има пред вид, че той крие в себе си възможност не само за пробуждане

на благородни чувства и мисли, но той предизвиква и остър протест срещу тиранията, срещу деспотизма, срещу своеволията. Особено силно звучи този протест в епилога, където се подчертава мисълта за неизбежната смърт на деспота, на тиранина. Смъртта на Нерон е символ на смъртта на онази система на управление, на която той е служил, на която е бил защитник. Думите: „И тъй премина Нерон, както преминава вихър, буря, пожар, война или мор“, с които завършва произведението, са ободрителен зов към падналите духом и пъшкащи под робство, те вещаят провал на деспотизма и идването на бъдещата свобода. Като показва процеса на загиването на римското общество, авторът подчертава историческата обреченост на режима, който се крепи на насилието и несправедливостта. Нарастването на народния протест, усилващ моралното влияние на напредничавите сили от всички обществени групи, се свързва с неизбежната гибел на Римската империя. Завършвайки с величествената перспектива за тържеството на правдата и човечеството над насилието и омразата, романът „Quo vadis“ има в края на XIX и началото на XX в. за полския народ обнадеждаващо, бодро, оптимистично звучене.

За големия успех на романа допринася и обстоятелството, че той излиза в един много важен момент не само в историята на полската, но и в историята на европейската литература, когато натурализмът е извоювал предни позиции, когато индивидуализмът със своя егоизъм е разколебал голяма част от европейското общество и когато песимизмът подронва почвата под краката на човека и го разколебава по пътя му към прогреса. А песимизмът по онова време е взел големи размери в Полша. Видният полски писател Болеслав Прус пише по този въпрос следното: „Преди всичко бих желал да срещна в нашата сфера човек, който да не е песимист. Песимизмът е хрема на духа, той е болест, която се проявява епидемически в такива исторически епохи, каквато е сегашната. Историята има свои пролети, лета и зими, а това, което днес виждаме, е ноември на някогашната цивилизация. Главата е в мъгла, краката в блато, а гърдите дишат всевъзможни гнилости.“ Или: „Как да не бъде човек песимист при тия условия на живот? Може ли човек да не хване хрема в една такава прогнила атмосфера?... В поезията най-силно се отразяват чувствата на всяка епоха. Вземете днешната поезия; какво ще измерите в нея? Стонове на непреодолими страдания, оплаквания от неизбежно зло, пренебрежение към миналото, бичуване на днешното, а никаква надежда за бъдещето. А какво господства в белетристиката? Беднотия и престъпление или престъпление и беднотия. Мястото на

героите, които биха тласнали света напред, заемат болни хора... Кажете ми, как съвременният писател може да създава разкази или повести «оптимистични», щом като животът върви в съвсем друга посока? Къде са материалите за весели повести? Този именно песимизъм създава безволеви личности, които често пъти не намират смисъл в живота и свършват със самоубийство.“

Работата обаче е там, че по онова време в Полша не всички мислители и творци вървят по този път и не всички губят надежда, че ще дойде по-светло бъдеще. За тях песимизмът е „отрова на умовете“, която трябва да се обезвреди. А това ще стане, като литературата на сълзите и отчаянието се замени с литература на надеждата, на здравето в живота, на оптимизма. И Хенрик Сенкевич е именно един от тези полски майстори на повествователното изкуство, които отричат песимизма, отричат литературата на патологичното. Сенкевичевите исторически романи са отрицание на епохата, в която те се раждат; те са отрицание на тогавашния песимизъм и на апатията към националните проблеми и борби. Те активизират и подхранват патриотизма и героичното, борческото начало. Така че в борбата срещу упадъчната литература в Полша в края на XIX и началото на XX в. Хенрик Сенкевич се включва твърде активно чрез своите исторически романи, между които е и „Quo vadis“.

Най-сетне влиянието на романа не се ограничава само в рамките на Полша. Докато другите исторически романи са свързани с полската история и поради това представляват интерес за по-ограничен кръг читатели, то „Quo vadis“ засяга въпроси, които малко или повече засягат всички хора на земята. Затова този роман за кратко време става една от най-популярните белетристични творби в световната литература, превежда се на различни езици, за него се пишат статии и рецензии, филмира се. Чрез екрана запознават с романа и онези милиони хора, които не са могли да го прочетат. Доказателство за огромното влияние на романа в края на XIX и началото на XX в. е и Вазовото стихотворение „Сенкевичу“, писано през 1916 г. по случай смъртта на писателя:

Възкръсна Полша, а ти загина,
дойде свобода, а ти замина.
Казах ли право? Не, полски сине;
не гасне слънце, духът не гине.
Ти жив си вечно в умът, в сърцата,
смърт на безсмъртие не е позната,
ни на тоз, който цял свят сладеше,

който ни даде „Камо грядеши“¹!

КРАЙ

---

1. Под това заглавие романът „Quo vadis“ беше известен досега. – Б.пр.

© 1980 К. М. Куев

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/11573>]